

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Коцяба І.

Науковий керівник – проф. Вільчинська Т. П.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДНОСКЛАДНИХ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Односкладні речення тісно взаємодіють з іншими структурно-семантичними типами простого речення – двоскладними і нечленованими. Але, на відміну від перших, мають лише один головний член, а від нечленованих – відрізняються тим, що можуть поширюватися другорядними членами. У своїх внутрішніх межах односкладні речення розрізняються насамперед способом вираження головного члена, структурні ж особливості конструкцій випливають із їхньої семантики.

На сучасному етапі виділення односкладних речень в окремих семантико-структурний тип не викликає сумнівів. Проте, що стосується виділення деяких різновидів цих речень, способів їх розрізнення, то тут ще не досягнуто єдності у поглядах. Значною мірою це стосується і безособових речень, зокрема їхньої співвіднесеності з неозначено-особовими та інфінітивними синтаксичними одиницями, що породжує чимало дискусійних питань, у зв'язку з чим тему запропонованої статті слід вважати актуальною.

Метою розвідки є з'ясувати структурно-функціональну природу односкладних безособових речень у художній мові, розглянутій на прикладі «Лісової пісні» Лесі Українки – однієї з кращих драматичних поем письменниці. Основний конфлікт драми підпорядкований змаганню за високе в людині, яка б могла «своїм життям до себе дорівнятись». Добро і зло, вірність і зрада, поетичне покликання і тупа буденщина зіткнулися у творі, який закликає зберегти у серці «те, що не вмирає». Саме це значною мірою підживлює уже протягом більше ста років науковий інтерес до «Лісової пісні» та зумовлює наші зацікавлення цим твором.

Тривалий час у науці побутувала думка, що односкладні речення – це конструкції з одним самодостатнім головним членом [4, с. 232]. Проте подібні погляди потребували конкретизації. Досліджуючи односкладні, або одноядерні, речення сьогодні, необхідно враховувати, що вони виникають лише на рівні похідних моделей внаслідок різноманітних перетворень – переродження дієслова, прикметника, дієприкметника, використання заперечних слів тощо. Крім того, односкладні речення є наслідком утворення різноманітних варіантів моделей на рівні реальних значень. Узявши усе це до уваги, одноядерні речення визначають як такі похідні моделі речень та їх варіанти, що з формально-граматичного погляду характеризуються наявністю самодостатнього головного члена, а з семантичного – наявністю суб'єкта і предиката, самого предиката чи нерозчленованого компонента [3, с. 183].

Безособові речення є одним із найдавніших типів односкладних структур. Так, їх виділяв Л. Булаховський, зокрема, учений розмежував безособові (сюди зараховував й інфінітивні), відносно-безособові, узагальнені й неозначено-особові, називні [2, с. 61-69]. Знаходимо безособові речення і в шахматівській концепції, де вони розглядалися разом з означено-, неозначено-, узагальнено-особовими та виділялися за засобами вираження особи, на відміну від інфінітивних та номінативних, які розмежовувалися за морфологічними ознаками [7].

Щоб якось удосконалити класифікацію односкладних речень, дехто із синтаксистів почав здійснювати її за граматико-семантичним принципом, поділяючи всі односкладні речення спочатку на дієслівні й іменні, а потім уже за значенням. Так, І. Вихованець за способом вираження головного члена односкладні речення поділяє на: дієслівні, іменникові, прислівникові. Структурні особливості дієслівних, іменникових і прислівникових односкладних речень ґрунтуються на семантичних, які виявляються у способі репрезентації двох мовних компонентів думки – предмета мовлення і предикативної характеристики [1, с. 172].

За морфологічними ознаками головного члена класифікує односкладні речення Р. Христіанінова. Зокрема, вона теж поділяє їх на іменні, дієслівні та прислівникові. Безособові речення розглядає в межах дієслівних разом із означено-особовими, неозначено-особовими, узагальнено-особовими та інфінітивними. До безособових конструкцій дослідниця зараховує також речення з головним членом, вираженим прислівником. Щодо семантики таких речень, то зауважує, що головний член у них позначає процес або стан, які мисляться незалежно від виконавця чи носія ознаки [6, с. 90-93].

Загалом безособові речення у плані змісту – це речення з високим рівнем узагальнення носія динамічної ознаки аж до його повної невизначеності, неозначеності. Фокус уваги мовця переноситься на динамічну ознаку. На відміну від особових односкладних речень, в яких суб'єкт дії мислиться, в безособових він не тільки словесно не виражений, але й не мислиться.

За способом вираження головного члена безособові речення в українській мові характеризуються більшою різноманітністю, ніж інші типи односкладних речень. Проілюструємо це на прикладах, виявлених у досліджуваному тексті Лесі Українки. Безособові структури за вираженням головного члена поділяються на такі групи:

1) речення, в яких головний член виражений безособовим дієсловом. Специфічною рисою безособових дієслів є те, що вони не здатні мати собі підмет, уживаються частіше у третій особі однини, а в минулому часі набувають форми середнього роду: *Весна ще так ніколи не співала, як тепер. / Чи то мені так **спилось**?* [5, с. 173];

2) речення, в яких особові дієслова вживаються в ролі безособових, тобто набувають всіх їхніх граматичних ознак, нерідко змінюючи семантику: *В драговину попав! Ой, **смокче!** **тягне!*** [5, с. 197]; *Так, як сей рік, хіба коли **родило**?* [5, с. 202]. Головним членом можуть виступати дієслова *було, стало*: *Люблю старого. Та ж якби не він, / Давно б уже **не стало** сього дуба...* [5, с. 171-172];

3) головний член безособового речення виражається безособово-предикативними словами прислівникового та іменникового походження (*добре, важко, холодно, гріх, жаль, шкода* та ін.): *Ой лишечко, як **страшно!*** [5, с. 172]; *Самій увечері в сій туці **сумно*** [5, с. 218] або ***Шкода** твого ждання!* [5, с. 238]. Сюди належать також модальні предикативні слова типу *треба, потрібно, можна* та ін., які в основному вживаються у сполученні з інфінітивом. Засвідчено, що переважають у Лесі Українки речення зі словом *треба*: *А **бавитися можна** з рибалкою?* [5, с. 169]; *Їм **невідки треба**, / бо **треба** помочі – вони старі* [5, с. 206]. Головний член безособових речень може виражатися сполученням предикативного прислівника з допоміжними дієсловами *було, стало*: *...коли б ти знав, як **страшно то було**...* [5, с. 227]; *Та, справді, **якось наче смішно стало**...* [5, с. 207] або поєднанням безособово-предикативного прислівника з інфінітивом: ***Тяжко жити** в зрадливому світі!* [5, с. 219];

4) головний член виражається безособовими дієслівними формами на – *но*. У таких реченнях увага акцентується не стільки на дії, як на її результаті: *Уже ж мене **пошарпано**, / всі квітоньки **загарбано**, / всі квітоньки-зірниченьки / **геть вирвано** з тишеченьки* [5, с. 210];

5) речення, в яких головний член виражається заперечними предикативними словами, насамперед *нема, немає*: *Убога наша хатка, / бо в нас **немає** татка* [5, с. 163]; *Невже **нема** спочинку в ріднім гаю?* [5, с. 228].

Загалом щодо вираження головного члена в односкладних безособових реченнях, то в українській мові цих способів є більше, наприклад, відомі безособові речення із повторюваним сполучником *ні... ні*, предикативними словами, утвореними з інфінітива, тощо.

За структурними особливостями безособові речення у драмі-феєрії характеризуються такими різновидами:

1) ті, що потребують додатка, вираженого формою родового відмінка: *У лісі в нас **нема свекрух** ніяких* [5, с. 206]; 2) додатка у формі давального відмінка: *Мені **здається часом**, що верба, / ота стара, сухенька, то – **матуся**...* [5, с. 177]; 3) додатка, вираженого формою орудного відмінка: ***Запахло весною*** [5, с. 171]; 4) прямого додатка у формі знахідного відмінка: *Уже ж мене **пошарпано**...* [5, с. 210] або ж 5) головний член яких не потребує другорядних членів: *Щось, **потемніло**, наче* [5, с. 198].

Ядро досліджуваних безособових речень, як і в українській літературній мові загалом, складають ті, головні члени яких називають дії й процеси, незалежні від виконавця, або виражають модальне ставлення до повідомлюваного. Найчастіше ці речення означають стан

природи, навколишнього середовища, різні природні стихії тощо: *Чого ж ти зупинився? Тут не можна / зайти по рибу. Мулко вельми, грузько* [5, с. 170]. Нерідко головний член може виражати фізичний або психічний стан людини, її відчуття і таке інше: *Ні, любий, я тобі не дорікаю, / а тільки – смутно, що не можеш ти / своїм життям до себе дорівнятись* [5, с. 207]. Подекуди на суб'єкт дії може вказувати у реченні непрямий додаток, наприклад: *Вітром коріннячко потрощило, / а гіллячко поламало* [5, с. 201].

Особливим експресивним забарвленням характеризуються речення, в яких головний член виражається безособовими дієслівними формами на *-но, -то*: *Я збагнула, / що забуття не суджено мені* [5, с. 228].

Нерідко безособові речення виражають значення повинності, необхідності. Зазвичай у складі головного члена таких речень виступають слова *треба, слід, необхідно*: *Та треба потутешньому навчитись, / Бо маю ж тут літувати* [5, с. 179]. Цікавими для аналізу подібні речення є також тому, що містять слова, характерні для волинських говорів, на зразок: *Ходімо на село, закличу бабу, – / тра виляти переполох!* [5, с. 186].

У ході дослідження було встановлено, що односкладні речення є досить помітними елементами синтаксичної будови української мови, поширеними в художньому тексті, де є яскраво емоційно забарвленими. Підтвердженням цього послужила поетична драматична творчість Лесі Українки – письменниці, яка завдяки вмiлому використанню лексичного багатства, різних мовностилістичних засобів, досконалих граматичних фігур досягла вершин поетичної майстерності.

Безособові речення в драмі-феєрії «Лісова пісня» є чи не найпоширенішим різновидом односкладних речень. Це зумовлено, з одного боку, тим, що наявність суб'єкта дії відчувається в особливій формі дієслова – головного члена, з іншого боку, більш важливим є наголосити не стільки на діяльності суб'єкта, скільки на його стані, почуттях, волевиявленні тощо. Дослідження структурно-стилістичних особливостей односкладних речень, реалізованих у поетичній мові Лесі Українки, дає змогу краще зрозуміти й осмислити і грані таланту письменниці, і зображені в її творах події та персонажів, а сама авторка постає неперевершеним знавцем української мови, зокрема її синтаксичного багатства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. К.: Либідь, 1993. 348 с.
2. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. К.: Рад. шк., 1951. 408 с.
3. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К.: Вища школа, 1994. 670 с.
4. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1972. 511 с.
5. Українка Леся. Вибрані твори. Ужгород: Карпати, 1988. 246 с.
6. Христіанінова Р.О. Просте речення в шкільному курсі української мови. К.: Рад. шк., 1991. 157 с.
7. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Л.: Учпедгиз, 1941. 620 с.

Мариновська О.

Науковий керівник – проф. Лановик М. Б.

ГЕНДЕРНА ПРОБЛЕМАТИКА У ДРАМАТУРГІЇ БЕРНАРДА ШОУ

Проблема рівності людей у суспільстві бере свій початок з давніх-давен. Однак і в наш час постмодерну ці питання залишаються до кінця не вирішеними. Оскільки література є складовою у культурі кожного народу, а освічені люди за її допомогою формують смаки, уподобання, погляди – індивідуальність, то актуальним є вивчення цих питань у її контексті.

Ті поняття, що стосуються значення людини у суспільстві, прав, обов'язків можна окреслити поняттям «гендерна рівність». У словнику гендерних термінів зазначається: «Гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [5, 289-290].